

mütefekkir

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt:4 • Sayı:7 • Haziran • 2017 • s. 261-272

ÇEVİRİ

“من اللغة الى الفكر”

DİLDEN DÜŞÜNCEYE*

Hasan HANEFİ/Çev.: Abdullah HACİBEKİROĞLU**

Öz

Bu makale en genel ifadesiyle dil-düşünce ilişkisini incelemektedir. Yazara göre geçmişteki dil bilgilerinin büyük çoğunluğu ve Arap dil kurumları, dili lafaz ve terkiplerden ibaret görmektedir. Oysa dil kullanım içindir, anlaşma ve iletişimin kendisiyle yapıldığı bir araçtır. Dil, doğası gereği yasalastırma, karmaşıklık ve şekilcilığe karşıdır. Bütün dillerde sabit ve değişken unsurlar vardır. Sabit, dilin nesiller arasında varlığını devam ettirmesini, değişken ise dilin değişen olguların verilerine göre sürekli yenilenme ve adaptasyonunu ihtiva eder. Arap dünyasında fasih (standart) dil ve âmmice şeklinde iki dillilik baş gösterince Arap dil kurumları fasih dili savundular. Buna karşılık bazı kesimler de âmmiceyi savunma noktasında direnç gösterdiler. Dil kurumlarının fonksiyonu âmmicenin aşırılığına karşı fasih dili korumakla sınırlı kaldı. Hasan Hanefi dilin çok zengin ve geniş bir sistem olduğunu izah ettikten sonra Arap dil kurumlarının dilden düşünceye ve düşünceden âleme dönüşümü/değişimi için gerekli bir programa sahip olmadığını iddia etmektedir. Bazı kelime ve kavramlar üzerinden dil-düşünce ilişkisini irdelemeye devam eden Hasan Hanefi'ye göre dil-düşünce problemlerinin çözümlenmesi veya minimize edilmesi dilcilerin omuzundadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Düşünce, Dilbilim, Arap Dil Kurumları.

From Language to Thought Abstract

This article examines the relation between language and thought in the most general sense. According to the author, the vast majority of language scholars in the past

* Hanefi, Hasan, "Mine'l-Luga ile'l-Fikr", *el-Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye bi Dimeşk*, Cilt: 71, Sayı: 1, 1416, ss. 64-78.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ahbo003@hotmail.com.

and the Arabic language institutions consider the language as speeches and phrases. However, language is a tool for negotiations and communication. Language is intrinsically against enactment, complicity and formalism. There are constant and variable elements in all languages. Constancy contains the lastingness of the language existence throughout generations, while variability involves the perpetual renewal and adaptation of language according to the data of changing facts. When Fusha (Literary Arabic) and colloquial language emerged as form of bilingualism in the Arab world, the Arabic language institutions defended the Fusha. However, some sections showed resistance at the point of taking side with the colloquial language. The function of the language institutions remained limited to protecting the Fusha in front of the excessiveness of the colloquial language. Hasan Hanefi after describing language as a very rich and widespread system, claims that the Arabic language institutions do not have any program for transforming and changing language to thoughts and from thoughts to real life. According to Hasan Hanefi, who continues to examine the relation between language and thought through some words and concepts, it is incumbent upon the linguists to find solutions for problems of language-thinking or to minimize them.

Keywords: Language, Thought, Linguistics, Arabic Language Institutions.

Genellikle insanlar lafzın amaç, dilin de sadece seslerden oluştuğunu ve dilin sahih ya da şaz, uygun veya uygun düşmeyen, saf/arı ya da birleşik lafız ve terkiplerin toplamı olduğunu zannederler. Modern dilbilim de dili, heceler veya birleşen-çözülen yapılar bakımından tahlil ederek bunu desteklemektedir. Bu hususta diller arasında hiçbir fark yoktur. Bütün diller genel dilbilimin kanunlarına boyun eğer. Klasik fıkhu'l-luga (filoloji) ilmi¹; ruhdilbilim, toplum dilbilim, antropolojik dilbilim, tarihsel dilbilim gibi modern dilbilimin dallarına üstün tutuldu.

Dil; içeriksiz bir şekle, manasız bir lafza, dış dünyayı ya da maddi olayları işaret edemeyen bir ses haline geldi. Sanki bu işaret, gerçekleri gösteriyor olsa bile iki kişi arasında anlamı ulaştırmada, vakıya uygun olmayan soyut bir şifre gibiydi. Söz (kelam), dış dünyanın varlığı göz ardı edilerek insan ile kendisi ya da insan ile başkaları arasında boşluk doldurma, sadece kişinin kendini ifade için bağırması ve hiç kimse-nin kendisine yönelmediği varlığı ispat etme ya da sevinç ve üzüntüdeki infiallerin şiddeti esnasında gerginlikleri hafifletme vazifesini görür oldu.

Dil meselesi bir terimler meselesi ve tercüme yoluyla bir dilden diğerine aktarılma şekli değildir. Anlamın orijinal ya da Arapçalaştırılmış (ta'rib)² lafza dönüştürülmesi olmadığı gibi bir lafzın harfî tercümesi de değildir. Bu iki yolu takip edenler

¹ Dillerin yapısını, tarihsel gelişimini ve birbirleri ile ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır. Şu şekilde kapsamlı bir tanımlama yapılmıştır: "Kendisiyle ilk dilin ortaya çıktığı yerin, dil ailelerinin kendi arasında ve diğer dillerle ilişkilerinin, dillerin ses özelliklerinin, kelime ve cümle yapılarının, lehçe ve unsurlarının, sözcüklerinin anlamca kaydettiği gelişmelerin, yazı ve metin olarak gelişmişlik derecelerinin belirlendiği ilimdir." Bk.: es-Salih, Subhî, *Dirâsât fî Fikhi'l-Luga*, Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, 16. Baskı, Beyrut 2004, s. 22 (Çeviren).

² Ta'rib (التعريب): Yabancı bir kelimenin Arapça kalıplardan birisinde olması için harflerinin eksiltilmesi, artırılması ve başka harflere çevrilmesi suretiyle değiştirilmesinden sonra Arap diline katılması. Mesela فُجَّان kelimesi Farsça بُجَّان kelimesinden ta'rib edilmiştir. Bk.: Uzun, Tacettin, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 1997, s. 129 (Çeviren).

arasında birbirleriyle dalga geçme noktasına varıncaya kadar gurur ve çekişme ortaya çıkıyor. Dil bilginleri bu iki yoldan birini seçme konusunda yarışıyorlar. Bazı dil kurumları dilde arıcılığı (pürizm) yabancı kelimelere ve bazıları da kullanımı, eski dil sel orijinalliğe üstün kılmada birbirleriyle yarışmaktadır. Ayrıca tercüme veya Arapçalaştırma sorunu dilin işlevini sadece yabancı medeniyetin yerli medeniyete aktarımı kılmaktadır. (Bu yaklaşım) yabancıyı asıl, yerli olanı ise ikincil/tabii yapmaktadır. Anlam dışarıdan, lafız içeriden, yaratma/var etme başkasından nakil ise benim için! Dil yeni anlamların peşinde koşar ve nakilci medeniyet yaratıcı medeniyetin peşine takılır ve Arapçanın konumu elbise dokumacısı gibi olur. Beden dışarıdan, geniş ya da dar elbise içeriden.

Arap dil kurumları dili arındırmayı arzularak sözlükler hazırlamaya, lafızlar arasındaki nüansı belirlemeye, yeni kullanımlar için eski lafızları çıkarıp getirmeye veya günümüzde kullanımı Arapçalaştıktan sonra ithal yeni kelimelerin kabul edilmesine çalışmaktadır. Yerli olsun, yabancı olsun bütün sözlükler arasında bu bir gerilimdir. Bütün lafız ve kelimelerin tanımı yapılır, her biri farklı bablarda ve alt bablarda diğerinden bağımsızdır. Kelimenin tarihsel anlam gelişimi ve bir toplumdan diğerine kullanımdaki değişimi kaybolduğu gibi ona anlamını veren bağlam da kaybolur (uçar gider). Arap dilinin tarihi sözlükleri nadirattandır. Aynı şekilde kullanımı önceleyen ve lafızların bir Arap bölgesinden diğerine anlamsal farklılığını gösteren sözlüklere de pek rastlanmamaktadır.

Lafız bir yönüyle örfidir. Dil kullanım içindir, anlaşma ve iletişimin kendisiyle yapıldığı gündelik yaşam dilidir. Lafızların bir ömrü vardır. Nitekim [bu hususta] “kelimelerin hayatı/حَيَاةُ الْكَلِمَاتِ” biçiminde bir ifade kullanılmaktadır. Dil, tabiatı gereği yasalaştırma, karmaşıklık ve şekilciliğe karşıdır. Bunlar, parça ve kelimelerin bir bütünlük ve genel yasalar içerisinde toplanmasını sağlayan saf mantikî aktivitelerdir. Kural dışına çıkanlar şahit [gösterilmeye] ve tek başına kural olmaya devam eder, dildeki şaz kuralların durumu da böyledir. Bedevi çöl Arabının konuştuğu dil, eskiden Basra ya da Bağdat, modern zamanda da Şam veya Kahire şehirli Arabı için kaide olmaktadır. Kaide istisnadır ve istisna da kaidedir. Kaide, dilde isbat (olumlu) ve nefy (olumsuzluk), hukukta vücûb ve imkânsızlık arasında bir kıyas meselesidir.

Fusha ve âmmice arasında iki dillilik başladı. Dil kurumları fusha dili savunmayla meşgul oldular. Zeccâller (genelde fusha olmayan Arap şii okuyucuları) de âmmiceyi savunmak için direnç gösterdiler. Âlimler ve halk şairleri ile fakihler ve zeccâller arasındaki ayrılık derinleşiyor. Bir yandan yazma ve okuma dili ile öte yandan konuşma ve iletişim dili arasındaki mesafe açılıyor. Hocalar, eğitim görmüş kültürlü insanlar, başkan ve siyasetçilerin hitaplarında lahn ortaya çıkmaya başladı. Çünkü onlar kendisiyle konuşmadıkları bir metni okuyor ve kendisiyle konuşmadıkları bir dille hitap ediyorlar. Fasih dil, dini programlarla, İslam ve Araplar hakkındaki şihsel ve görsel yayınlarda iyice yerleşti. Ancak tiyatro ve popüler sanatsal faaliyetler

âmmiceydi. Fusha dille din adamı, ezherî, der'amî,³ Cemâat-i İslamî veya İhvânu'l-Müslimîn mensubu ile bilgichlik taslayan kişi konuşur oldu. Batıda basın ve ortak yazı dili olan modern Arapça'nın, fasih Arapça'nın alternatifi ve fusha dille âmmice arasında bir orta yolmuş gibi kurallaştırılması için çağrılar ortaya çıktı. Bu çağrı, teyit edilmeksizin fiili olarak ve bir vakia olarak her konuşan ve iletişim içerisinde olan kişi tarafından zaten uygulanmaktadır.

Arap dil kurumlarının fonksiyonu âmmicenin aşırılığına karşı fasih dili korumakla sınırlı kaldı. Dil kurumları çağdaş sorunların çözümlerini, temel klasik kitaplarda arama veya dile hizmet uğruna ömürlerini tüketmiş kişileri yâd etme ve ölümsüzler grubuna dâhil olan yaşayanları belirleme şeklinde içlerine kapandılar. Halkın zihninde -Arap olsun yabancı olsun, yurttaş olsun veya olmasın, üye veya mürasil⁴ olsun- büyük âlimlerden, başı sarıklı ya da kırmızı fesli kişilerden oluşan dil kurumları resmi belirmişti.

Dil; kimya, fizik ve biyolojiden oluşan fen bilimleri gibi sair bilimsel branşlara dâhil edildi. Uzmanlık gerektiren bu bilimsel alanlara uzmanlardan başkası giremiyor. Böylelikle dil bir uzmanlığa dönüştü, söz bir sanat oldu, dil çarşıdan salona, doğadan suniliğe çekildi. Şiire tatbik edilen "tabiat, sînâ'a, san'a ve tasannu" şeklindeki gelişim yasası dile de uygulanıyor.

Hakikat şu ki dil, modern dönem bilginlerinin söylediği gibi sadece şekil/biçim değildir. Aksine o, klasik dönem bilginlerinin "Lafız ve mana, mana ve onu gösteren lafız" şeklinde belirttiği gibi içeriktir. Nitekim zahiriyyâtın (fenomenoloji/görüngübilim) kurucusu Edmund Husserl "düşünmek/فكر" fiilinin tanımında *konusulan şey ki o lafızdır, "düşünüyor" bu ise manadır ve düşünme konusu olan şey şeklinde üç şeyi dillendirmektedir. Dil, günümüz anlambiliminde olduğu gibi anlamlar dünyası ve göstergebilimde (semiyotik) olduğu gibi göstergeler âlemidir. Eğer yapılan işaret bir anlama delalet ediyorsa herhangi bir emir kipi kullanılmaksızın bir şeyin getirilmesi istenir. Dil; ses, gösterge ve fiillerden oluşan bir dünyadır.*

Bütün dillerde sabit ve değişken unsurlar vardır. Sabit, dilin nesiller boyunca tarih içerisinde varlığını devam ettirmesini kapsar. Değişken (mütehavvil) ise dilin değişen olguların verilerine göre sürekli yenilenme ve adaptasyonunu ihtiva eder. Sabit ağacın köküne, değişken ise her yıl yenilenmek için mevsimlerde dökülen yaprak ve meyvelere benzer. Dil bilginleri dilin üç unsurundan hangi unsurun sabit ve hangisinin değişken olduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir. Lafız sabit de anlam mı değişkendir veya anlam sabit de lafız mı değişmektedir? Yoksa "[düşünceye konu olan] şey" mi sabittir? Tabiat değişmez; yer yerdir, gök göktür, su sudur ve hava da

³ Mısır'daki Dâru'l-'Ulûm fakültesinden mezun olanlara denmektedir. Bu kelime der'amîyyûn ve derâ'ime şeklinde çoğul yapılmaktadır (Çeviren).

⁴ Dil kurumlarında aslı olarak görev yapanların dışında çeşitli Arap ülkelerinden ve yabancı ülkelerden belirli mürasil üyelere de müracaat edilmektedir (Çeviren).

havadır. Lafızlar, dillere ve kelimelerin ömrüne, anlamlar da düşünce, teoriler, marifet ve bilimin ilerlemesine göre mi değişir?

Önceki bilginler sabit ve değişkeni lafzın üç anlamı nazariyesinde ele almışlardır. Her lafzın, kedinin miyavlaması, köpeğin havlaması, kuşların cıvılaması gibi tabiat seslerinin taklidinden doğduğunu belirten türemiş bir anlamı, günlük kullanımda da örfî bir anlamı vardır. Öyle ki örf-adet, [lafza] anlam verendir. Adet, toplumsal ittifakı, uzlaşımı, örfü ve gelenekleri kapsar. Ve yine lafzın terim anlamı vardır. Bu yeni anlam, standart bir kriter kullanılarak anlam yönlerinden birinin tespit edilmesiyle beraber istikakî ve örfî anlamla irtibatlıdır. Türemiş anlam, doğal olarak lafzın köküyle ilişkili olup değişkenden ziyade sabite daha yakındır. Terim anlam da değişmeyen, standart ve sabit bir anlamdır. Örfî anlam ise herkes ve her nesilde olmasa bile bir asırdan diğerine kullanıma göre değişen anlamdır.

Öyle görünüyor ki Arap dil kurumları, lafzın standart anlamla uyumlu olmasını isteyerek sabitin değişkene galebe çalmasına ve “şey” yeni olursa lafzın “şey”le uyumlu olması daha doğrusu “şey”in lafızla uyumlu olmasına daha yakın durmaktadır. Dilin saf/arı kalmasını ve *Lisânu'l-'Arab* gibi sözlüklerdeki lafızların, hayatiyetini devam ettirmesini çabalayarak onların tarih içerisinde korunması ve devamlılığı mesuliyetini yüklenen Arap dil kurumlarının tasavvurunda lafız sabit, anlam ise değişendir. Dilde beden bulan Arap birliği çerçevesinde ve hatta siyasi söylem ve pratikte görünmeyen kendisini tehlikelerin kuşattığı Arap milliyetçiliği saikiyle özellikle okyanustan körfeze kadar farklı örf ve adetlere sahip Arap toplumlarında kullanım (isti'mal) bir kenara bırakılmıştır. Çünkü kullanım lafzın sebatına zarar verir. Anlam ise lafzın sübutuna (durağan/statik, varlığını devam ettirmesi) daha yakındır. Lafız, kullanımdan düştükten sonra anlamın bir tarafı olarak tek varlığını devam ettirendir.

Değişenin sabite galebe çalması (durumunda) vahyin taşıyıcısı olan Arapça'nın, Kur'ân dilinin, levh-i mahfuzda bulunan ilahi vahyin açıklama aracının kalıcılığının (sebat) zarar göreceği (düşüncesi) delil olarak kullanılmaktadır. “*Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.*”⁵ Ayrıca tarihte sabitlenmiş dilin kalıcılığı, ümmeti kaybolmaktan ve yabancılaşmaktan koruyor. Dil, kültürler değişse ve medeniyetler çoğalsa bile tarihî bilinçte sabit bir hüviyettir. Hakikat şu ki (bu düşünce) salt teorik bir varsayım ve inşâî bir delildir. Vahiy okunmuş, yazılmış, hıfzedilmiş, anlaşılmalı, yorumlanmış ve tevil edilmiştir. Vahiy, belli bir topluma belirli bir mekân ve zamanda, belli bir dille ve belirli bir kültür içerisine –ki o İslam öncesi Arap kültürüdür– nazil olmuştur. Arap dili, sadece Kur'ân dili değildir. Bilakis o Araplar arasında kullanılan bir dildir, kabileler onunla konuşur ve bu dil Arabın bildiği örf, adet ve anlamları göstermektedir. Kur'ân dili de aynı şekilde belirli bir kültürel ortamda kullanılmak içindir. Kur'ânî hitabın ilahi ilimdeki sebat ile beşeri anlayıştaki

⁵ Hicr, 15/9.

değişim arasında birçok seviyesi vardır. Nitekim ilahi ilimdeki Kur'ânî hitabın kendisi farklı zamanlarda Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed ile sona eren vahiy merhalelerinden biridir. Fakat iman duygusu ve çağdaş Arapların ziyan içinde olması onları geçmişteki varlıklarını (güçlerini) arzularak zamanın değişiminden sakınmak için sebata tutunur kılmıştır. Batı kültürü değişeni sabite üstün kıldığında bu bize meydan okuma anlamına gelir, kültürümüz ve gidişatımız üzerinde negatif etkiler bırakır. Öncelikle bu bize ait olan sabiti değişene üstün tutmuş kültür ve özelliklerimize bir tepki gibidir. *“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.”*⁶ *“O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”*⁷

Gerçek şu ki eski dilsel kültür tamamıyla dildeki sabit ile değişeni bir araya getirmeye çalışmıştır. Fıkıh usulü ilminde Kur'ân'ın öncelikli anlamları vardır. Bu anlamlar Arapça haricindeki diğer dillere tercümesi mümkün olan sabit anlamlardır. Lafızların ikincil anlamları ise sadece Arap diline hastır ve tercüme edilmesi mümkün değildir. Çünkü bu anlamlar Arap bilinci, Arap estetiği ve Arap düşüncesine özgüdür. Ayrıca usul ilmi lafızlar konusunda anlamın sabitliği ve değişimini hakikat-mecaz, zahir-müevvel, muhkem-müteşabih, mutlak-mukayyet ve mücmel-mübeyyen ikilisi şeklinde ifade etmiştir. Fıkıh âliminin daha fazla fikir hürriyeti sunabilmesi ve zamana uygun istinbat kudretine sahip olabilmesi için muhkemden müteşabihe intikal etmesi gerekir. Filozoflar ve kelimacılar –özellikle Mutezile kelimacıları– ilk sabit lafzı kelimacı ve filozofun nezdinde akla, usülcü ve fakihin nezdinde maslahata uygunluk arz eden başka anlamlara aktararak literal anlamı hareketlendirmek için tevili kullanmışlardır. Tasavvuf ise lafzı, anlamın hapishanesi ve hakikatin prangası görerek tamamen rafa kaldırmıştır. Sessizliğin dilini ya da sebatansa harekete daha yakın ve daha geniş olan sembolik işaret dilini tercih etmiştir. Tasavvuf harekettir ve Allah'a giden yol hareketlidir. Dahası bizzat tanrının kendisi kalpteki devinim ve hislerdeki daimi akıştır.

Öyleyse kelim (söz), lafızdan daha geniş, harf ise kelime ve edattan daha zengindir. Kelam; yüzün hareketleri, göz kırpması, baş sallama, dudakların açılması, kaşların oynatılması, dilin çıkarılması, ciğere nefes alma, el ve ayakların hareket ettirilmesi velhasıl bütün beden sessiz tiyatro (pantomim), ritmik dans ya da balede olduğu gibi işaret, îma ve alamettir. Sanatsal işler, tanımlayıcı bildirimsel ifadelerden daha belîğdir. Bunun içindir ki Kur'ân emir hitabından daha çok anlatım sanatına dayanmıştır. Çünkü sanatsal anlatım ikna eder, emir hitabı ise nefse ağır gelir. Kur'ân kıssaları insan üzerinde bir etki bırakmayan, işitildikten sonra unutilan vazalardan çok daha edebidir.

Batı kültüründe kelime şahıstır o da “Allah'ın kelimesi” olan İsa Mesih'tir. Philon ve Yuhanna'ya göre “logos” sözcüğünün anlamında olduğu gibi kelime bir varlıktır.

⁶ Rahmân, 55/26-27.

⁷ Kasas, 28/88.

Heidegger'e göre dil, "varlığın evi"dir. Varlık orada durur ve oradan çıkar. "Var olmak" fiili sadece bir fiil değildir, aksine o fiilin içinde de var olandır. el-Fârâbî'nin çok önceleri *Kitâbu'l-Hurûf* isimli eserinde incelediği gibi yabancı dillerde ortaya çıkan Arapçada görünmüyor. Çünkü varlık, sözün içindedir ve ispata ihtiyaç duymaz. Dil, bu genişlikteyken Arap dil kurumlarının dilden düşünceye ve düşünceden âleme dönüşümü/değişimi için programları nedir?

1- "Şey"e ne derecede delalet ettiğini ya da bir anlam ifade ettiğini bilmek için siyasi, dini, felsefi, toplumsal, idari, hukuki ve tarihi açıdan modern Arap hitabının ve bu hitaptaki lafızların anlama ve şeye dönüştüğü kapalı lafızlar topluluğu olup olmadığının tahlil edilmesi gerekir. Lafız her şeydir veya en sonunda kendisindeki dilsel boşluğu doldurmak için mümkün olduğunca maksimum yoğunluktaki duyguları (infial) yüklenir. Böylelikle lafız inşa üslubu, hitabet ve gürültü (bağırış çağırış) oluyor. Modern Arap siyasi söylemi vaat veriyor ve tehditler savuruyor, umut dağıtıyor ve bir şeyler istiyor, korkutuyor ve teşvik ediyor, yüzeyde ortaya çıkıyor derinde ise gizleniyor. Antere b. Şeddâd⁸ ya da Tarık b. Ziyâd'ın⁹ hitabıymış gibi kahramanlık duygularına hitap ediyor. Bu hitapta infial fiil, inşa ihbar, temenni de takrir için kullanılır. Bu hususta siyasi, dini ya da idari hitap arasında hiçbir fark yoktur. Bazen söylem kendisini lafızlar topluluğuna hasreder. Sanki bu lafızlar katı ideolojiler ve dini, siyasi, selefi, marksist, milliyetçi hatta liberalizme varıncaya kadar kapalı doktrinlerde olduğu gibi kendisini işaret ediyor. Sonra bu söylem, ne daha fazla geniş ne daha az dar oluncaya kadar kendisini yeniden ölçmek (kıyas) için varlık âlemine ve olaylara yönlendirilir. Söylemin inşa üslubu ve bağırımlarla dolmasına karşılık bazı kimseler Arapları "sessel olgu" şeklinde nitelemişlerdir. Söylem, kelimeler olayların yerini alabilsin, lafız varlıkla söz âlemlerle bir olsun diye hassas bir hesap üzerine kurulur. Çağdaş Arap düşüncesinde inşa ve haber arasındaki büyük uçuruma rağmen edebi söylem ilmî söyleme yakın durur.

2- Kültür içerisindeki yazılı hitabın tahlilinden sözlü hitabın tahliline geçiş/değişim şifahi olarak başlamıştır. Sözlü malzemenin toplanıp derlenmesi (tedvin) daha sonraları olmuştur. Kültürün temeli, hâlâ sözlü olarak korunmaktadır ve hâlâ okuma-yazma bilmeme oranının %65 dolaylarında olan halkın kültür bilgisi sözlü bir şekilde nakledilmektedir. Ayrıca yazılı hitabın kuralları ve dilsel terkipleri vardır. Sözlü hitabın ise mekanizma ve üslupları vardır.

Burada âmmice atasözlerinin ve sahabenin hayatıyla karışık halk destanlarının önemi toplumsal vicdanın ana renklendiricisi olarak ortaya çıkmaktadır. Halk bunlardan değerlerini ve atasözlerini temin eder. Sevinç ve zaferlerinde kendisine sığındığından daha çok üzüntü ve musibetlerinde anlatır durur. Çünkü zafer, yenilgi gibi

⁸ Tam adı Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî olup muallaka şairlerindendir. Miladi 614 yılında vefat etmiştir (Çeviren).

⁹ Endülüs'ü fetheden kumandan olup aynı zamanda güçlü bir hatiptir. 102/720 yılında vefat etmiştir (Çeviren).

bir gerekçeye ihtiyaç duymaz. Dini metinler ve halk atasözleri aynı görevi yerine getirir. İlki genel kültür, ikincisi milli kültür gibidir. Birincisi Allah'tan, ikincisi insanın tecrübe ve halkların hikmetindedir. Vahiy ve tabiat tek sistemdir, önceki bilgilerin dediği gibi tenzil ve tevil. Dil, toplumsal hafızada yaşar ve insanlar onu nakledilen sözler topluluğu olarak görürler. Dil, insanların kendisiyle konuştuğu şeydir ve onlar içinde bulunulan zamanda sendeler ve daralırsa geçmişlerindeki hamaseti uyandırır.

3- Arap dil kurumlarının görevi, dilin kullanımlarını ve insanların konuşmalarını tahlil ve tavsif ederek sadece mevcut olanı onaylamak değildir. Dil, sözlük diline ilaveten çarşı pazarda şekle girip değişir. Bu durumda dil kurumlarının dili yönlendirmek ve kelimeleri değiştirmek gibi bir görevi vardır. Dil bilgini; siyasetçi, din ıslahatçısı, devrimci aydın gibi toplumsal değişime, bu değişimin şifrelerini çözerek dilsel seyrin yeniden yönlendirilmesine katılan sosyal bir reformcudur. Kelimeler yaşlanır ve bazen yeni anlamları, değişen olayları ve kültürlerin düzey değişimini açıklamada aciz kalır. Mesela helal ve haram klasik fıkihta iki hukuki lafızdır. İslam fitrat dini ve Allah'ın verdiği renkler en güzel boya iken bu iki lafzın ilk şerî delillerde kaynakları vardı. Bu iki geleneksel lafza ait toplumsal tasavvur kendilerinden kastedilmeyen bir anlama dönüştü. Emir ve yasaklardan inleyen, özgürlüğü isteyen ve onun için çalışan mağlup bir toplumda “emir” ve “nehiy” kelimelerinin eşanlamlısı oldu. Çünkü o; doğal/doğal olmayan, fitrî/fitrî olmayan gibi dilsel bir değişim faaliyetini gerçekleştirebilir. Helal, tabii ve fitrî bir yol iken haram, tabii ve fitrî olmayan bir yoldur. İki yeni lafız özgürleşmeye yardımcı olur ve yenilmiş insan psikolojisinden kurtulmaya destek verir. Bu iki eski lafız, zorba yöneticinin otoritesine körü körüne itaati telkinden başka bir şey için kullanılmamaktadır. Bu durumda ilahi emir ve yasaklarla, siyasi emir ve yasaklar arasında hiçbir fark yoktur. Böylelikle Allah ve sultan (yönetici) insanların vicdanında bir olur.

Bir başka örnek geleneksel (mevrûs) ve eski bir lafız olan “din” kelimesidir. İlk şerî delillerde bulunmasına rağmen kendisinden kastedilenden farklı anlamlara hamedilir olmuştur. Geleneksel kültürde din, akaide, kesinliğe, ritüellere ve ritüelizme denk tutulmuştur. Oysa din akide ve şeriattır. Akaid mukaddesler olmuştur ve onun anlaşılması yolundaki beşeri çabalar akaid değildir. Şeriat de önceki dinlerde olduğu gibi dış görünüş ve geleneklere dönüştü. Adet ve gelenekler salih amelden ayrıldığı gibi akide de düşünceden ayrıldı. Tam bu noktada dil bilgini dilsel değişime katılmak, ideoloji ya da siyasi görüşü (yol) deşifre etmek ve tevhidin içeriğini ifade etmek için devreye girer. Zira tevhit; varlık, toplum, siyasetteki birey, ekonomi, ahlak, hukuk, ictimâ' (sosyoloji) ve estetik için genel teorik ve pratik bir tasavvurdur. Böylelikle eski dilin savunucuları Selefiler ile yeni dilin savunucuları laikler arasındaki keskin çekişme/rekabet hafifleyebilir. Dil bilgini dilin yenilenmesine mihmandar, kültür birliğinden ise mesul olur.

4- Her ne kadar şimdilerde egemen siyasi söylemde duyulmaz olsa da toprak, vatan, özgürlük, bağımsızlık, demokrasi, çoğulculuk, adalet, eşitlik, mücadele, direniş ve insan hakları gibi modern hayatımızın zorunlu kıldığı ve Arap özgürlük hareketi döneminde kullanımı çoğalan başka bir grup lafız daha vardır. Aslında bu lafızlar Arap rönesansının başından beri yani son iki yüzyıldır yaygınlaşmasına rağmen kültür içerisinde kendilerine bir yol açamamıştır. Çünkü ümmet, cemaat, şûrâ, cihat, rızık, sahabe, ulu'l-emre itaat vb. geleneksel lafızlar milli vicdanda (bilinç) yer ettiğinden diğer lafızların kendilerini geçememesinde güçlü bir engel rolü üstlenmiştir.¹⁰ Burada dil bilgini, dili yeni lafızları kabul etmede daha güçlü kılmak ve geleneksel kelimelerin anlamını yenilemek için ortaya çıkar. Mesela “hürriyet” kelimesi hâlâ köleliğin hüküm sürdüğü bir toplumda köleliğe karşıt olarak dillendirilen eski bir kelimedir. Ancak bu kelime, günümüzde baskı ve zorlamaya karşı bireylerin özgürlüğü, iç ve dış sömürgeciliğe karşı halkların özgürlüğü anlamına gelmektedir. Ayrıca adalet ve eşitlik kavramları insanların ihtiyaç ve isteklerini ifade eder. Din veya halk kültürü aracılığıyla gelen rızık, kısmet, nasip, belirlenmiş rızık, insanların sınıflara ayrılması gibi geleneksel kavramlarla da çatışır. Eski lafızlar toplumsal değişime engel oluyor ve yeni lafızları türedir, maddî ve ilhadî diyerek kuşatıyor. Burada klasik ve modern iki dil arasındaki makası daraltmak için dil bilgini devreye girer ve imkân ölçüsünde eski lafızları da kapsayan yeni anlamları gösterir. Ayrıca lafızların üzerindeki kuşatılmışlığı kaldırmak için yeni lafızları çağın gereklerine ve eski kelimelerin yenilenmiş anlamlarına uygun bir biçimde açıklar. Bu yeni lafızları, eski lafızlara örnek olması için halk kültürüne ekmeye başlar ta ki gelişime açık bu yeni ekin eski kuru ekinin yerine geçsin. Vatan, halk ve toplumsal bilincin uyandırılması gibi kavramlar böyledir. Mesela Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin risalesindeki vatan hasreti ve “vatan sevgisi imandandır” gibi rivayetlerde vatan kelimesinin ve kültürün kullanılması ümmet, cemaat, yurt gibi klasik kavramlarla herkes tarafından bilinen ve hâlâ vatan, toprak, kimlik ve kültür gibi asılları kuşatan modern kavramlar arasındaki makasın daraltmasını sağlar. Dil bilgini, Kindî'nin “Fedâilu Mısır” eserinde yaptığı gibi yerlerin ve halkların niteliklerini araştırıp Mısır, Şam, Filistin, Kudüs edebiyatlarını bulunduğu zor durumdan kurtarmak ve ayağa kaldırmak için ortaya çıkarmalıdır ki Şam, Filistin ve Irak bu lafızların kullanımı yoluyla ümmetin vicdanında canlı kalmaya devam etsin.

5- Arap rönesansının ilk ortaya çıkışından itibaren düşünceyi canlandırma ve yeni bir aydınlanma hareketi başlatmaya çalıştığımızda burada dilin rolü kelimelerin anlamlarını harekete geçirmede ve onların üzerini kaplamış tarihi tozun dağıtılmasında ya da durgun suları hareketlendirecek yeni lafızların kullanımında ve *tabiat*, *madde*, *ilhad*, *cins*, *din*, *sulta* gibi halk kültüründe adeta bir tabu gibi kendilerine

¹⁰ Hanefî, Hasan, *et-Turâs ve't-Tecdîd Mevkifunâ mine't-Turâsil'l-Kadîm*, 1. Baskı, el-Merkezu'l-'Arabî li'l-Bahs ve'n-Neşr, Kahire 1980, Mantiku't-Tecdîdî'l-Lugavî, ss. 123-151.

yaklaşmanın veya tahlil etmenin caiz olmadığı kavramlar üzerinde insanları yaygın düşüncelerinin sağlıklı olup olmadığı ve toplumsal hayattaki kabulleri konusunda sorgulamaya sevk etmede temel bir rol olur. Buna mukabil *Allah, ruh, iman* ve *liderlerin lakapları* gibi diğer kelimeler, haklarında konuşulmasını kabul eder. Toplumsal düşünüşe göre tabiat, kendi kendine ayakta durmaz ve ona hükmeden bir kanun da yoktur. Fanidir, hiçlikten gelmiştir ve hiçlik bulacaktır, yokluktan gelmiştir ve yoklukta son bulacaktır. Bu anlayışla tabiata hâkim olmak ya da onun kanunlarını bilmek ve yahut onu imar etmek mümkün değildir. Eskiden tabiatçılar dinden çıkma ile itham edilmişlerdi. Çünkü onlar tabiatı baki/kalıcı, düzenleyen, akıllı ve fail kılmaya çalışmışlardı. “Madde” kelimesi ise hâlâ kişisel ve toplumsal temizliğin/arınmışlığın her türlüşünden hüküm giymiş bir kelimedir. Çünkü o, Afgânî'nin dehrîlere ve bazı davetçilerin yirminci yüzyılın maddecilik ve dinsizliğine karşı reddiyelerinde vurguladıkları gibi ruhla ilintili değil ve Allah'ın varlığını inkâra götürmektedir. Tabiat, olayları düzenleyen kanunlara boyun eğer. İbn Rüşd'ün felsefesinde, İkbâl'in şiirinde yaptığı gibi tabiat anlam ve güzelliğinin idrak edilebilmesi için düşünce ve tefekküre konu olur. Madde kötü değildir, zorunlu olarak ruhun zıddı da değildir. Nitekim Nazzâm geçmişte ruhu hareket eden cisim, insanı da görünen beden olarak tanımlamıştır.

Son zamanlarda bazı kişiler Arap-İslam felsefesindeki madde tartışmalarına iade-i itibar kazandırmaya çalışmaktadırlar. Usûlcüler insan davranışlarındaki maddi illetleri öğrenmek ve ölçmek için onları incelemişlerdir. Modern Arap düşüncesindeki laik bilimsel akım, tabiat bilgisine ve medeni topluma davet etmeye ve evrim teorisi ile batı maddeciliğini haklı göstermeye çalışmaktadır. Fakat bu akım, köklerle (asıl) bir bağlantısı olmadığından kuşatılıp dışlanmaktadır. Ateizm/ilhad ise batı düşüncesinde tecsim ve teşbihin aksine tenzihe çağırın bir akımdır. Allah'ın bedenleştirilmesini, tarihe hulûl etmesini, belli bir halkla konuşmasını veyahut onun için heykel dikilmesi, resmedilmesi ya da din adamlarının elinde bir zorlama aracı olmasını kabul etmezler. *Cins, din* ve *sulta* kelimeleri ise üzerlerinde derinlemesine düşünülmesi ve bireysel ve toplumsal davranışlar için yönlendirici olmalarına rağmen halk kültüründe yasaklanmış mukaddes alanlardır. Dil âliminin görevi bu kabilden lafızları dildeki incelemelerden başlayarak bir aydınlanma hareketi yaratmak için tahlil etmektir.

6- Dil, son tahlilde sadece bilgiyi iletme aracı değildir. Aksine o, klasik dönem usûlcülerin tabiriyle “eylemin gerekliliği/iktidâu fi'l”dir. Nitekim bildirim (ihbâr) kendisi zihni değiştiren bilişsel bir eylemdir. Dil, eylemin sebebi ve davranışın muharrik unsurudur. Öyle olmazsa söz sadece havada uçan sesler ve boşluk dolduran bir şey olurdu. Kıtık yılında Ömer b. Hattâb, Amr b. As'a “yardım! yardım!, imdat! imdat!” diye tekrar edilen yüklemi olmayan ama bir eylem gerektiren sözlerle bir mektup yazdı. Her ne zaman söz çoğalırsa iktidâ/gereklilik azalır ve konuşma uzarsa eylem noksanlaşır. Bunun için Hz. Peygamber teheccüde kalkar ve geceleyin

Kur'ân'ı tefsir ederek ibadet ederdi. Müzik aletini çalan kişi bu eylemiyle müzik notasının yorumcusu olur.

“De ki!” ya da “Deyiniz!” gibi fiillerle başlayan Kur'ân ayetleri ancak fiilin yapılmasını gerektirir. Bundan dolayı çok önceleri Muhammed Abduh'un “Söz ne kadar çoğaldı ve fiil ne kadar azaldı” şeklinde dile getirmiş olduğu [durum] gerçekleşiyor. Dil bilgini, kültür savaşlarına dâhil olup gidişatı siyasi bir hatip ya da din reformcusu olarak değil de dilde derinleşme ve lafızları tahlil ederek sözden eyleme doğru dönüştürür. Fiil, çağdaş dilbilimcilerin performans cümleleri (performante statements) olarak adlandırdığı dile ait kavramlardan bir tanesidir.

Denilebilir ki “Dilden düşünceye” intikal etmek dil âliminin siyaset alanına dönmesi ve Arap dil kurumlarının bilimsel salonlardan ve uzmanlıklarına dair akademik çalışmalarından dış dünyaya çıkartılmasıdır. İşin aslı bu bir tercihtir. İlmî çalışmalar ya sadece toplumsal ve tarihi bağlamla sınırlı kalmaya devam edecek ya da gelişimin önündeki engelleri yok etmek ve ilerleme kurallarını –ki dil de onlardan biridir– yerleştirmede pay sahibi olmak için ümmetin kalkınması, toplumsal gelişimi, insanların kültürünün tahlil edilmesi ve dili günlük hayattaki kullanımlarının bir parçası olacak. Dil örtü de olabilir örtüyü kaldıran da, perde de olabilir aydınlık veren de, dar da olabilir genişte.

Bu iş dilbilimin kapsamı dışındadır da denilebilir fakat ben yine de bunu kültür sosyolojisi ve kültür antropolojisine dâhil ediyorum. Gerçekte kültür dildir. Aslında dil, beşeri bir ilim olmasına rağmen kapsayıcı bir ilim olmuştur. Psikolojik dilbilim, toplum dilbilim, antropoloji dilbilim, tarihi dilbilim, ahlak dilbilim, siyaset dilbilim ve hukuk dilbilim gibi dilbilimin alt dalları vardır. Dil kurumlarının fonksiyonu neden sadece fıkhu'l-luga ile sınırlı kalıyor?

Dil kurumlarının fonksiyonu bilimlerin ilerlemesiyle gelişir ancak dil kurumları fıkhu'l-lugada takılıp kalmıştır. Dil bilimleri gelişmiştir ve ikisi arasındaki makas iyice açılmıştır. İnsanlar tam anlamıyla yolunu bulamaz ve kullandıkları dil fasih ve amice arasında gidip gelir.

Son olarak şu söylenilebilir; dil kurumlarının bu yeni fonksiyonunu geniş bir ölçüde olmasa da bazıları icra etmektedirler. Bu yargıyı doğrulamak için dil kurumlarının [çıkarmış olduğu] dergilerde bu kurumların eski ya da yeni fonksiyonlarının izini sürmek maksadıyla içeriklerinin incelenmesi gerekmektedir. Kişinin kendini bilmesi âlemi bilmek için en hayırlı yoldur. “Varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz”¹¹, “Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?”¹²

¹¹ Fussilet, 41/53.

¹² Zâriyât, 51/20-21.

Kaynakça

- » Hanefî, Hasan, *et-Turâs ve't-Teccîd Mevkifunâ mine't-Turâsil'l-Kadîm*, 1. Baskı, el-Merkezu'l-'Arabî li'l-Bahs ve'n-Neşr, Kahire 1980.
- » es-Salih, Subhî, *Dirâsât fî Fikhi'l-Luga*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 16. Baskı, Beyrut 2004.
- » Uzun, Tacettin, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 1997.